

Obzor

Ivan Steiger: kresby, hračky, filmy

Ivan Steiger, český umělec, žijící od roku 1968 v západoněmeckém Mnichově, je rozhodně více než doma známý v zahraničí, kde jej každý měsíc sledují ve světových denících miliony čtenářů.¹⁾ Narodil se v Praze 26. ledna 1939, dětství tedy strávil za války a mládí za totality. Matka pocházela ze Slovenska, otec z Moravy a v Praze provozoval velkoobchod dekoračními papíry, než byl poslán komunisty na Ostravsko do dolů. Syn byl vychováván ke křesťanství, které se odráží i v jeho díle.

Vystudoval Vyšší školu filmovou v Čimelicích a roku 1965 dramaturgii a scenáristiku na FAMU – u Prof. Františka A. Dvořáka a Ivana Osvalda. Film chápal od začátku jako řetěz obrazů a kreslil je do scénářů. Pak se kreslené příhody oddělily od textů a žily samostatně a ze Steigera se stal kreslíř a karikaturista. Roku 1962 jej objevil redaktor Milan Schulz pro *Literární noviny* a Steiger zůstal jejich kmenovým autorem. Jeho „neumělá“ perokresba, jejíž stylizace byla zjednodušena až do prvoznaků, byla osvěžením vedle kresleného budovatelského humoru *Dikobrazu*. Záhy začal publikovat i v zahraničí. Postupně sdružoval kresby do cyklů – ironických pohledů na politické dění. Roku 1967 mu vyšla v ostravském Profilu první knížka pod tajemným názvem *09360 EF*, za níž se skrývala značka psacího perka Birmingham, jímž kreslí dodnes. V roce 1968 upoutal na titulní straně *Literárních novin* jeho seriál paklíčů, nakousnutých řádů a vyznamenání. „Pražské jaro“ uvítal kresbou „pařízku“, který se po jeho emigraci do západního Německa ujal jako *Prinzip Hoffnung*, tedy princip naděje. Ten človíček, těšící se z květin, která vyrostla na zdánlivě mrtvém pařezu, to jsme byli my, kteří jsme důvěřovali v příchod nového jara. Ta kresba se poté stala logem jeho mnichovské firmy Ivan Steiger Video. Logem ostatně vybavil i nakladatelství Sixty-Eight Publishers Zdeny a Josefa Škvoreckých v Torontě.

Steiger byl ovšem už za pražského jara skeptický a pomýšlel na odchod, jak mi sdělil (v osobním rozhovoru) o pětadvacet let později: „Cítil jsem, že věci se budou měnit, ale bohužel, budou je měnit zase komunisté. Přitom jsem nechtěl karikaturami škodit té rodící se lidské tváři, to bych pomáhal soudruhům a rudým imperialistům. Začal jsem balit.“ V té době pracovně pobýval mezi Prahou a Mnichovem. Dne 20. srpna 1968 mu vstoupilo v platnost roční německé vízum.

V září 1968 mu vyšla v Německu kniha *Ivan Steigers Prager Tagebuch* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag); tiskaři v Nordlingenu ji ze solidarity s okupovaným Československem vyrobili přes víkend. Náklad činil na pětadvacet tisíc a obsah byl protiokupační. Poté už nezbylo, než zůstat v exilu.

Život v západním Německu s sebou přinesl nelehké změny, ale také důležité poznání: Nonverbální komunikace, kterou pěstoval svými kresbami – k nimž záhy přibýly hračky a film –, mu

1) „Každý měsíc mám otištěno 30–40 kreseb, každý den ve *Frankfurter Allgemeine* a *Stampa*, denně 2–3 miliony diváků, to je náramný pocit!“ Ivan Steiger in *GEN* (1996, Jiří Datel Novotný). Z českých ohlasů na jeho dílo viz Boris J a c h n i n, *Půl života v Čechách – Ivan Steiger. Katalog XXXVIII. MFF pro děti a mládež ve Zlíně 1998*, s. 68–69; Kateřina N o v o t n á, Komu se poštěstí mít dva domovy. *Nový hlas: Týdeník Zlínska*, 28. 5. 1998, s. 6–7; Tomáš Č e c h t i c k ý, Nakreslil jsem vše, co se stane. *Týden*, 12. 8. 2002, č. 33, s. 36–39. Retrospektiva filmů Ivana Steigera se uskutečnila (spolu s výstavou jeho kreseb a za osobní autorovy účasti) na XXXVIII. MFF pro děti a mládež ve Zlíně (v rámci cyklu *Půl života v Čechách*, jemuž byly v letech 1997–2002 věnovány vždy dva dny festivalu).

*Ivan Steiger ve svém mnichovském ateliéru při přípravě filmu DIE BRUMMFLIEGE
(BZUČIVKA, 1980)*

Foto archiv Borise Jachnina

pomohla nejen překlenout bariéry cenzury doma, ale otevřela mu i brány k divákům v cizích zemích. „Smysl života jsem našel ve chvíli, kdy jsem ztratil možnost jej vyjadřovat slovy,“ říká Steiger a přidává lstivý paradox: „Své kresby píši a jsou ke čtení.“²⁾ Jestliže ztratil zázemí v *Literárních novinách*, *Kulturní tvorbě*, *Studentu*, *Reportéru*, *Impulsu* aj., otevřely se mu stránky *Deutsche Zeitung*, *Die Welt*, *Die Weltwoche*, *Chicago Tribune Magazine*, *Los Angeles Herald Examiner*, bostonského *The Christian Science Monitor*, londýnských *Times*, pařížského *Le Figaro*, turinské *La Stampa* a nejbližšího mu *Frankfurter Allgemeine Zeitung* – jenom ten otiskl za pětatřicet let osm a půl tisíce jeho kreseb. K tomu výstavy v Evropě i v Americe. A šestadvacet knih s jeho ilustracemi.

Prvním z vrcholů jeho knižní ilustrace se roku 1989 stala kniha *Ivan Steiger sieht die Bibel* – vydaná též v Americe a nakonec i v Praze (*Ivan Steiger: Bible v kresbách*),³⁾ obsahující na sedm set jeho kreseb. V předmluvě napsal Ulrich Fick, generální tajemník Světového svazu biblických společností: „V nejvyšším poschodí jeho domu v Mnichově je velké studio s trikovými kamerami a střihacími stoly. Vznikly zde filmy, povídky a knížky pro děti. V posledních sedmi letech však odtud nevyšla ani jedna knížka s kresbami, tak silně zaujala Ivana Steigera práce na obrazech k Bibli.“ A dále citoval samotného Steigera: „Odedávna je Bible pro lidstvo víc než jen návod k životu. Ale většina z nás ji stále ještě neumí číst a rozumět jí. Různým způsobem se pokoušíme dostat k Bohu sami. Bible však říká: ‚Bůh přichází k nám.‘ Kdo z nás to

2) Dopis Ivana Steigera autorovi z 18. 2. 2008 (další dopisy jsou z 19. 2. a 3. 3. 2008).

3) Německé vydání: Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft und Verlag Katolisches Bibelwerk, 1989; česky Praha: Kalich, 1990.

už pochopil?⁴⁾ Následuje čtyři sta šestnáct kreslených esejů pro starozákonní Knihu přísloví *Gottes Auge ist überall*.

Další stěžejní dílo vyšlo roku 2004 – *Kinderträume. Spielzeug aus zwei Jahrtausenden* (München: Prestel Verlag), které napsal se svou ženou Evou a které obsahuje tisíc tři sta obrázků historických hraček.

Nezávislý filmař: trikové filmy z dějin hraček

Vedle kreslení působí Steiger v Mnichově i jako nezávislý filmař – autor, režisér a producent. A také jako sběratel a majitel velké sbírky starých i nových, průmyslově vyrobených hraček z Evropy i Ameriky. Objevil je, když hledal rekvizity pro své první filmy – a zcela jim propadl. Roku 1983 otevřel Muzeum hraček v Mnichově, a o jedenáct let později také v Praze. Zájem o hračky se prolнул se zájmem o film.

Steiger chápe hračky jako umění pro děti. S tímto východiskem natočil na třicet unikátních dokumentárních filmů o dějinách a výrobě hraček, které mají nejen značnou historickou hodnotu, ale také výchovnou a vzdělávací funkci přitažlivou pro dětské i dospělé publikum. Sledují estetickou problematiku, technický rozvoj i trhy v Evropě a zámoří. Žánrově se pohybují na pomezí – kombinují dokumentární film s trikovou technikou. Osobité (autorské) pojetí a dispozice filmu pro celou rodinu činí Steigerovy snímky zajímavými zejména pro televizní uvedení. Televizní stanice z Unie německy mluvících zemí, zejména rakouská ORF a německá ZDF, vysílají jeho filmy tradičně o Vánocích. Tyto snímky jsou uváděny s predikátem „hodnotný“, ve světě získaly řadu ocenění a po listopadu 1989 se začaly uvádět i u nás.

Filmy vznikají ve Steigerově nezávislé produkci a finančně je jejich výroba opřena o objednávky ZDF a organizace Inter Nationes, podporující film v klubech a na školách, a o systém podpory grantového typu (ponejvíce granty BMI – Spolkové ministerstvo vnitra). Jejich mnichovská firma Eva & Ivan Steiger Film – und TV-Produktion (dříve Ivan Steiger Video, založena 1971, příležitostně realizuje i reklamní zakázky) je svým způsobem rodinným podnikem: jeho manželka Eva je Aufnahmeleiterin, spoluproducentkou i herečkou, dcera Helena asistentkou štábu, vypomáhá i dcera Johanna Steiger-Antoš (absolventka režie na FAMU). Ve Steigerově filmovém štábu pracují pravidelně mnozí Češi a Slováci. Nejde však jen o krajanskou příbuznost, ale především o významné odborníky: v kameře Igor Luther, Marian Sloboda a Jan Malíř, ve střihu Ljiljana Lorencová a Alois Fišárek, v hudbě Evžen Illín či Jiří Kanzelsberger, ve zvuku Milan Bor aj. Všechny filmy jsou natáčeny na negativ 35 mm a kopírovány na Betacam. Vedle televize se kinofilmy promítají v kinech jako předfilmy; distribuovány byly do 128 zemí.

Mezi Steigerovými kresbami a filmy je rozdíl, jako by to byla tvorba dvou autorů. Zatímco o filmech můžeme říci, že je natočil šťastný člověk, který si nezapomněl hrát, kresby vypadají na dílo člověka, který má obavy, zda lidstvo neztratilo víru a nekleslo jen v klanění před Zlatým teletem (v biblických kresbách je jím televizor). Tyto dvě polohy, z nichž jedna hovoří spíše k dětem a druhá k dospělým, jsou jako váhy. Poskytly Steigerovu dílu harmonii, která ho vede k formě jednoduchých, důvtipných kreslených zkratk a k hravě naučnému způsobu, jímž vypráví o svých hračkách.

O světě hraček poskytuje ve svých filmech (a ve svých sbírkách) často překvapivé informace a nabízí objevné perspektivy, které souvisejí i s tím, že se nepídí po exkluzivních originálech, ale sleduje i sériové, průmyslově vyráběné hračky a vůbec celé toto průmyslové odvětví. Tak se zabývá například i otázkami trhu, ekonomiky, ale také sociální historie apod. Dokladuje, jak

4) Ivan Steiger, *Bible v kresbách*, s. 8.

Ivan Steiger Video: logo jeho mnichovské produkční firmy, která vznikla roku 1971. Obrázek nakreslil IS v období pražského jara 1968

Foto archiv Borise Jachnina

v obdobích války se zvyšuje zájem trhu o cínové, sádrové či dřevěné armády vojáků, jejich výzbroj a vozidla, tanky, lodě a letadla – a výrobci se snaží, aby se titěrný model nejen pohyboval na souši i v odě, ale také aby blýskal, střelil, kouřil a hlučel. Mnozí velcí výrobci rozšiřují své „armády“ také o týlové jednotky, a tím se nabídka pro dětské zákazníky rozšiřuje. Adrenalin válečného řemesla ustupuje – a objevují se stany červeného kříže, nemocnice, polní kuchyně, spojaři i ženisté.

Hračky v Steigerových filmech hovoří samy za sebe, jejich vzhled a technika vyprávějí o době vzniku, jejich funkce o stavu rodiny a společnosti. Steiger místy animuje dvě loutky v pohybu nebo tanci, doprovází je nahrávkou sádrové kapely, ale není to pokus o fikci skutečnosti, lidského světa, hračka vždy zůstává hračkou. Často postřehneme „zcizující“ detail. Není to opomenutí, jestliže filmař snímá plechovou hračku ve velkém detailu a ponechá přitom na její tváři šrámy a poškozené lakování. Neschovává ani mechaniku, která loutkami pohybuje, ať jde o žonglery, akrobaty, cyklisty, holiče, houslisty, šermíře a jiné figurky. A přitom často ukazuje loutky a mechanismy zezadu, kde vidíme jejich dráty a soukolí, někdy jen papírová táhla na rubu ilustrací.

Steigerův komentář počítá s dospělými, vypráví o technickém důmyslu vynálezců, o materiálech a výrobních postupech, ale když je něco obzvlášť krásného pro děti, tak se u toho zastaví a zmlkne. Tam, kde se vrší nové a nové informace, udělá Steiger pauzu, nechá hrát jen hudbu a dovolí divákovi prohlédnout si ty tvářičky a kostýmy zblízka. Je co prohlížet, nahlédneme i do dílny, kde dívky zahalené do biedermeierovských volánků šijí malinká bolerka – tu vidíme slečnu malovat obličej tanečnice (v USA tohle obstará matrice a stříkácí pistole, výsledek arci není tak živoucí).

Ve filmech DĚTSKÉ SNY Z PLECHU (KINDERTRÄUME AUS BLECH 1830–1914; 1982) a DIE GESCHICHTE DES BLECHSPIELZEUGS 1918–1939 (DĚJINY PLECHOVÝCH HRAČEK 1918–1939; 1983) jsou srovnávány americké a evropské hračky, je sledován vývoj pohonných mechanismů od svazku gumy k ocelovému peru, později strojky na páru, elektřinu a dokonce stlačený vzduch. Německo si zakládalo na ukázkách řemesel, velkovýroba u Märklina se nevěnovala jen vláčkům, ale chrlila i oblíbené malé kolotoče, napodobovala hrdiny odvážných výkonů (Blériot) a dodávala celé krajiny do dětských pokojů – s nádražími, továrními vlečkami, výtopnou, točnou, světelnou signalizací. Průvodce těchto filmů dělali dva američtí roboti, kteří byli zvyklí z domova na něco jiného: loutkoví kamarádi tu měli masku Charlieho Chaplina, Popeye (Pepka námořníka) a jeho Olivie, kohoutí zápasy, Kocour Felix, Mickey Mouse, Donald Duck a dokonce i dánští komikové Pat a Patachon. Již za éry Harolda Lloyda tu byl Superman, bílí boxeři i černí muzikanti a Pinocchio. Ve filmu ZAUBER DER VERWANDLUNG. BEWEGLICHE BILDERBÜCHER AUS DREI JAHRHUNDERTEN (KOUZLO PROMĚNY. KNIHY S POHYBLIVÝMI OBRÁZKY ZE TŘÍ STOLETÍ, 1986) ukazuje Steiger, jak důmyslné skládací ilustrace vyčarují před námi známé lidské typy, ať je to Kasperl, nebo Pulcinella, přecházející ze století do století a ze země do země.

K nejpozoruhodnějším ze Steigerových filmů počítám snímek LATERNA MAGICA. DIE GESCHICHTE DER ZAUBERLATERNE (LATERNA MAGICA. DĚJINY KOUZELNÉ SVÍTILNY, 1984), ta by měla patřit do povinného vybavení našich škol jako dokument o pravěku kinematografie, který vedle naučné hodnoty ponechává dosti místa i pro poezii. Podobně ZAUBER DER MECHANIK. SPIELZEUGAUTOMATEN (KOUZLO MECHANIKY. AUTOMATICKÉ HRAČKY, 1994): začíná u mytologie a androidů (už v 15. století byla sestrojena „mluvící hlava“, která varovala, že „přijde čas“) a linie automatů vrcholí panenkou, která když ji položíte do laboru, různými tempy plave dokola.

B o r i s J a c h n i n

Filmografie Ivana Steigera

Scénář (není-li uvedeno jinak), režie a produkce Ivan Steiger

Die Flasche (Láhev), 1971, kreslený kinofilm, 12'50", grant BMI (Spolkové ministerstvo vnitra), predikát: Wertvoll (hodnotný), MFF Annecy 1971

ARD Magazin, 1976, dvanáct trikových politických karikatur po 1 min.

Stille Post (Tichá pošta), 1977, hraný kinofilm, 11'13", kamera Igor Luther, grant BMI, predikát: Wertvoll, MFF Cannes 1977 (soutěž): Mention de qualité

Memory (Vzpomínka), 1979, trikový kinofilm, 11'31", kamera Igor Luther, grant BMI, predikát: Wertvoll, MFF Mannheim 1980

Mr. Roboter (Pan Robot), 1979, 11'46", trikový kinofilm, Grant BMI, zakázka ZDF, kamera Igor Luther, MFF San Sebastian 1979 (soutěž) a San Antonio

Ivan Steiger s manželkou spoluproducentkou Evou

Foto archiv Borise Jachnina

Die Brummfliege (Bzučivka), 1980, papírkový trikový film, 14'22", scénář Lubor Dohnal, zakázka ZDF, MFF Cork 1980

Wie der Waldteufel... (Jako lesní čert...), 1980, scénář Lubor Dohnal, papírkový trikový film, 10', grant BMI, predikát: Wertvoll

Lothar Meggendorfers lebende Bilderbücher 1878–1901 (Oživlé obrázkové knihy Lothara Meggendorfera), 1981, trikový film, 11'55", zakázka ZDF

Et cetera, 1981, papírkový trikový film, 10'25", zakázka ZDF

Karikaturen (Karikatury), 1981/82, šest trikových animovaných filmů po 3', zakázka Bayerische Rundfunk

Dětské sny z plechu (Kinderträume aus Blech 1830–1914), 1982, hraný trikový film, 60', zakázka ZDF, koprodukce Inter Nationes, uvedla ČT v roce 2000

Oživlé snímky Ed. Muybridge (Lokomotion), 1983, kombinovaný trikový film 10'40", zakázka ZDF, koprodukce Inter Nationes, uvedla ČT

*Ivan Steiger je také autorem loga Sixty-Eight Publishers, nakladatelství
Zdeny a Josefa Škvoreckých v Torontě
Foto archiv Borise Jachnina*

Aus alten deutschen Musterbüchern 1830–1865 (Ze starých německých vzorníků 1830–1865), 1983, papírkový trikový kinofilm, 12', grant BMI, zakázka ZDF, koprodukce Inter Naciones

Die Geschichte des Blechspielzeugs 1918–1939 (Dějiny plechových hraček 1918–1939), 1983, hraný trikový film, 60', zakázka ZDF, koprodukce Inter Naciones

Laterna Magica. Die Geschichte der Zauberlaterne (Laterna Magica. Dějiny kouzelné svítilny), 1984, hraný trikový kinofilm, grant BMI, 30', zakázka ZDF

Altes Holzspielzeug unter dem Weihnachtsbaum (Staré dřevěné hračky pod vánočním stromem), 1985, hraný trikový film, 30', zakázka ZDF, koprodukce Inter Naciones

Vater und Sohn I. (Otec a syn, I. díl), 1986, papírkový trikový film, 30', zakázka ZDF, koprodukce Inter Naciones

Vater und Sohn II. (Otec a syn, II. díl), 1986, papírkový trikový film, 30', zakázka ZDF, koprodukce Inter Naciones

Vater und Sohn (Otec a syn, sestřih), papírkový kinofilm, 11'16", grant BMI, predikát: Wertvoll

Zauber der Verwandlung. Bewegliche Bilderbücher aus drei Jahrhunderten (Kouzlo proměny. Knihy s pohyblivými obrázky ze tří století), 1986, trikový kombinovaný film, 30', zakázka ZDF

Teddys Weihnachtsträume (Vánoční sny medvídky Teddyho), 1987, hraný film, 40', zakázka ZDF a ÖRF

Der Teddybär (Plyšový medvídek), 1989, trikový hraný film, 30', zakázka ZDF a ÖRF

Wer hat Kater Mikesch die Stiefel gemalt (Kdo namaloval kocouru Mikešovi holínky?), 1990, kreslený film, 30', zakázka ZDF a ÖRF

Lebende Krippen (Živé jesličky), 1991, dokumentární trikový kombinovaný film, 30', zakázka ZDF a ÖRF

V biblické zahradě (Im Garten der Bibel), 1992, kreslený pilotní film 4x2 min., zakázka ZDF a ČT

Zauber der Puppen (Kouzlo panenek), 1992, hraný trikový film, 30', zakázka ZDF a ÖRF

Traumwelt der Puppen. Charakterpuppen (Snový svět panenek), 1993, hraný trikový film, 30', zakázka ZDF a ÖRF

Zauber der Mechanik. Spielzeugautomaten (Kouzlo mechaniky. Automatické hračky), 1994, trikový film, 30', v zakázce ZDF a ÖRF

Die Puppenstadt der Fürstin – „Mon Plaisir“ in Arnstadt (Město panenek – „Mon Plaisir“ v Arnstadtu), 1995, dokumentární trikový film, kamera Jan Malfř, 30', zakázka ZDF a ÖRF

Reklamy (výběr):

Derby, 1977, 5 min. (celosvětová prezentace nového vozu Volkswagenu)

Michel 1978, 1978, trikový animovaný film (krátká reklama o filatelistickém katalogu, ve kterém známky ožívají)

Der Neue Polo, 1990, trikový film, 5 min. (celosvětová prezentace Volkswagenu)

Reklamní šoty pro BMW aj.